

TM	G. XXXVI	Br. 2	Str. 483-499	Niš	april - jun	2012.
----	----------	-------	--------------	-----	-------------	-------

UDK 338.48-6:502/504 (497.11)

Originalni naučni rad

Primitljeno: 24. 02. 2012.

Revidirana verzija: 27. 04. 2012.

Svetislav Milenković

Nikola Bošković

Univerzitet u Kragujevcu

Ekonomski fakultet

Kragujevac

RAZVOJNE TENDENCIJE EKOTURIZMA SRBIJE

Apstrakt

Turizam je krajem prošlog veka postao jedna od najvećih svetskih ekonomija, a ekoturizam je postao jedan od najbrže rastućih sektora. Ekoturizam se zasniva na kontrolisanoj eksploataciji elemenata prirodne i kulturne sredine. On ima za cilj da omogući bolje razumevanje međusobnih odnosa turizma i životne sredine i da doprinese mogućnosti ostvarivanja simbiotskih odnosa.

Cilj rada je da pokaže kakav je resursni potencijal Srbije za razvoj ekoturizma. U radu se polazi od prihvaćene klasterizacije turističkog prostora Srbije i daje se mogućnost razvoja ekoturizma u svakom identifikovanom klasteru. Takođe, u radu se daju preporuke koje oblike ekoturizma je ekonomski i ekološki najprihvatljivije razvijati u pojedinim klasterima.

Ključne reči: potencijal, ekoturizam, klaster, razvoj, Srbija

UVOD

Ubrzani razvoj turizma u drugoj polovini prošlog veka značajno je degradirao raspoložive prirodne i antropogene atraktivnosti. Rezultati razvoja masovnog turizma u periodu 1950 - 1990. godine doveli su do porasta broja međunarodnih turističkih kretanja sa 25,5 miliona na preko 458 miliona. Ukoliko tome dodamo i pasivna turistička kretanja, onda se broj povećava na 2,5 milijarde. Sve je to rezultiralo nekontrolisanim korišćenjem pre svega prirodnih turističkih resursa, koji su ograničeni. Dalji trend rasta eksploatacije prirodnih atrakcija bi doveo do smanjenja

njihovog kvaliteta i nemogućnosti njihovog dugoročnog korišćenja. Zbog toga je bio neophodan zaokret u razvoju turizma. Rešenje je pronađeno u tzv. konceptu razvoja održivog turizma i pojavi ekoturizma, kao njegovog kvalitativno najvišeg oblika.

Analizirajući većinu prihvaćenih definicija koncepta održivog razvoja, Miltojević (2011) ističe:

„S obzirom na to da su naučnici različitih profila ukazivali na neophodnost zaštite životne sredine, a kao uzrok narušavanja ekološke ravnoteže navodili pre svega brzu industrijalizaciju u cilju ekonomskog rasta, sam koncept održivog razvoja ima za cilj prevashodno usklađivanje ekonomskog rasta sa ekološkim mogućnostima /.../“ (Милтојевић 2011, 461).

Prema istraživanjima Milenkovića (2009), održivi turizam bi trebalo da:

„/.../učini optimalnim korišćenje ekoloških resursa koji čine ključni element razvoja turizma, održavajući bitne ekološke procese i pomažući očuvanju prirodnog nasleđa i biodiverziteta, poštuje sociokulturnu autentičnost lokalnih zajednica, štiti njihovo izgrađeno i savremeno kulturno nasleđe i tradicionalne vrednosti i doprinosi razumevanju i toleranciji između kultura, i obezbeđuje održivo dugoročno poslovanje stvarajući društveno-ekonomske koristi, koje se pravedno raspodeljuju na sve interesne grupe, uključujući stabilno zaposlenje, mogućnosti za sticanje prihoda i socijalno staranje za lokalne zajednice, kao i doprinoseći smanjenju siromaštva“ (Миленковић 2009, 393).

Početak proučavanja ekoturizma kao najznačajnijeg oblika savremenog turizma ukazuje na isticanje ekološko-prirodnih i ekološko-antropogenih komponenata. Zaštita prirodne i kulturne sredine je primarni cilj razvoja ekoturizma u svim vodećim ekoturističkim destinacijama sveta.

Dalji razvoj ekoturizma podrazumeva sasvim novo ponašanje svih učesnika u turističkim kretanjima za razliku od koncepta masovnog turizma. Ekoturizam utiče na pojavu potrebe za sve većim stepenom humanosti i pravednosti i dovodi do duhovnog bogaćenja ličnosti. Takođe, ekoturizam podrazumeva i svrsishodan odnos prema prirodnim i antropogenim turističkim vrednostima. Savremeni ekoturisti su po pravilu turistički visokoobrazovni i prihvataju zaštitu prirodne i kulturne sredine kao jedan od osnovnih ciljeva svog turističkog putovanja. Ekološka i ekonomska komponenta ekoturizma se dopunjuju socijalnom i kulturnom. Sve nam to ukazuje da ekoturizam postaje multidimenzionalni proces.

Optimalni razvoj ekoturizma se ostvaruje međusobnim odnosom ekonomskih i ekoloških ciljeva, što predstavlja izazov kreatorima razvoja savremenih ekoturističkih destinacija širom sveta. Sa takvim stavovima se

slaže i većina naših autora, s tim da se tretiraju i problemi ekoturizma u komparativnim odnosima u zemljama u razvoju (Шушић 2007) na lokalnom i globalnom nivou (Спасојевић 2006) i u naučnonastavnim procesima na Univerzitetima (Стефановић и Глигоријевић 2011; Миленковић 2006, 2009; и Миленковић, Бошковић 2011).

OSNOVNE POSTAVKE EKOTURIZMA

Prvo pominjanje pojma ekoturizam vezuje se za autora Milera (Miller 1978), koji je dokazao da su potencijali za razvoj nacionalnih parkova sadržani u pojmu ekorazvoj, koji je bio prihvaćen u turističkoj teoriji tokom 70-ih i početkom 80-ih godina prošlog veka. Koristeći njegova istraživanja možemo da zaključimo da početak rasprave o ekoturizmu pokazuje da u centar pažnje dolaze najatraktivnije, najkompleksnije i najmoćnije ekoturističke destinacije, tj. nacionalni parkovi.

Pojam ekoturizma je jedan od najviše korišćenih u savremenoj turističkoj literaturi. To je rezultat činjenice da je to jedan sasvim novi pojam, s jedne strane, a s druge strane, da problemi koje proučava ekoturizam prevazilaze njegov opseg i predmet su proučavanja ne samo drugih oblika turizma već i šire.

Prvu formalnu definiciju pojma ekoturizma dao je Hektor Cebalos - Laskurin (Cebalos – Lascurain 1987). Ona se fokusira na značaj prirodnih oblasti, kognitivnih i afektivnih domena i ponašanja.

Nakon detaljnijeg i sveobuhvatnijeg proučavanja pojma ekoturizma i njegovog značaja, početnu definiciju je modifikovao tako da ona glasi:

„Ekoturizam je ekološki odgovorno putovanje i poseta relativno nedimutih prirodnih oblasti, sa ciljem uživanja i divljenja prirodi (kao i svim pratećim kulturnim osobenostima iz prošlosti i sadašnjosti) i promovisanja konzervacije, sa malim negativnim uticajem posetioca i obezbeđenjem socioekonomskih koristi za lokalno stanovništvo koje je aktivno uključeno u ekoturistički biznis“ (Cebalos – Lascurain 1996).

Ova definicija pokazuje da dolazi do aktivnog uključivanja svih učesnika u turističkom biznisu:

- turista, koji koriste blagodeti netaknute prirodne sredine;
- turističkih poslenika, koji sistemom konzervacije pojedinih delova životne sredine obezbeđuju dugoročno korišćenje resursa,
- i
- lokalnog stanovništva, koje koristeći životnu sredinu za ekoturizam treba da obezbedi održive socijalne i ekonomske benefite.

Larman i Durst (Laarman and Durst 1987) u svojim prvim radovima iz oblasti ekoturizma, ekoturizam posmatraju kao: „/.../prirodni turizam koji turista ostvaruje posetom destinaciji kombinujući jedan od tri osnovna razloga (edukaciju, rekreaciju i avanturu) posete destinaciji/.../“ (Laarman and Durst 1987, 5).

Njihov najznačajniji doprinos definisanju i razvoju ekoturizma je u tome što ekoturizam smatraju prirodnim turizmom, ali u tom kontekstu da sjedinjuje sve one prirodne potrebe čoveka za rekreacijom, uživanjem, istraživanjem, oporavkom i sl, sa izvornim resursima životne sredine.

Houkins (Hawkins 1994) ističe da je glavni faktor koji doprinosi ubrzanom rastu ekoturizma internacionalizacija ekoloških problema, kao i želja velikog broja turista iz visokorazvijenih zemalja za onim oblicima turizma koji se zasnivaju na prirodnim atraktivnostima. Takođe, on ističe da su prirodni resursi ograničeni i da moraju biti sačuvani, tj. konzervirani za buduće generacije. Ovo nam pokazuje da dolazi do internacionalne saradnje u oblasti ekoturizma, kako bi se velikim akcijama zaustavilo i sačuvalo dalje narušavanje elemenata životne sredine.

Prve definicije i razmatranja pojma ekoturizam upućuju da je njegova osnovna funkcija zaštita prirodnih oblasti, stvaranje dohotka, edukacija i učešće lokalnog stanovništva u razvoju kapaciteta. U skladu sa tim Kanadsko Udruženje zaštite prirode (Canadian Environmental Advisory Council 1991, 25) navodi sledeće bitne karakteristike ekoturizma:

1. mora da promoviše ekološku etiku;
2. ne sme da degradira resurse;
3. više je ekocentričan nego antropocentričan;
4. potrebno je da postoje koristi za živi svet i okruženje (socijalne, ekonomske, naučne, upravljačke i političke);
5. omogućava sticanje iskustva iz prve ruke o prirodnoj sredini;
6. sadrži obrazovnu komponentu, i
7. sadrži kognitivnu i afektivnu dimenziju.

Navedne karakteristike nam jasno pokazuju da je ekocentizam svih učesnika u turističkoj privredi dominantan, tj. prirodne karakteristike i moral određuju fizionomiju ekoturizma, a njegovo održivo funkcionisanje logistički potpomažu elementi tehnocentrizma, i to svih onih koji se prilagođavaju prirodnim zakonitostima.

Turistička industrija treba da sprovede sve odgovorne mere da se spreči rast negativnih uticaja, kao posledicu sopstvene aktivnosti, bilo kratkoročno ili dugoročno. Odgovornim ponašanjem svih učesnika u ekoturizmu prevazilaze se konfliktni odnosi turizma i životne sredine, obezbeđuje se održivi koegzistencijalni odnos turizma i životne sredine i stvaraju se uslovi za potpuno utapanje turizma u životnu sredinu i životne sredine u turizam, tj. u odnos simbioze.

Varijable ekoturizma koje je početkom ovog milenijuma postavio Fenel (Fennell 1999, 2001) moramo da uzmemo sa određenom rezervom, tj. dolazi do određenih kontradiktornosti između njih. Po njemu, ključne varijable ekoturizma su:

- oblast gde se prostire ekoturizam (prirodne oblasti);
- konzervacija;
- kulturne reference;
- koristi za lokalno stanovništvo, i
- edukacija.

Te kontradiktornosti se ogledaju u sledećem: ako se tvrdi da je ekoturizam rasprostranjen samo u određenim oblastima, a njegove destinacije su mnogo uža kategorija od oblasti, onda ne može da se tvrdi da će konzervacija svih resursa u toj oblasti biti jedna od osnovnih varijabli razvoja ekoturizma, jer onda ne postoji nijedan resurs koji ga razvija u sadašnjosti, već su oni konzervirani za budućnost.

Pejdz i Dauling (Page and Dowling 2002) su identifikovali pet ključnih principa ekoturizma. Ti principi su:

1. baziran na prirodi;
2. ekološki održiv;
3. ekološko i kulturno edukativan;
4. omogućava koristi za lokalnu zajednicu, i
5. omogućava zadovoljstvo turistima.

Čini se da je ovo do tog perioda najpreciznije određen opseg funkcionisanja ekoturizma, jer s jedne strane, aktivira sve njegove vitalne funkcije i resurse, a s druge strane, insistira na stalnoj održivosti tih komponenti u cilju čuvanja kulturne, socijalne, edukativne i ekonomske ravnoteže ekodestinacije.

Grupa autora (Hani (Honey 1999), Fridman (Freedman 1995) i Herbrig i Ohara (Herbrig and O'Hara 1997)) proširuje značenje pojma ekoturizam sa ekološkog ka ekonomskom polju pomatranja. Oni u ekoturizmu vide podsticajnu granu turizma, koja treba da obezbedi razvoj i očuvanje životne sredine, što znači da je najvažnija ekološka svest, kako turista, tako i svih ostalih učesnika u valorizaciji ekoturističkih destinacija. Takođe, oni ističu da ekoturizam nikada ne može da bude masovno boravišni već da podrazumeva kratkotrajni boravak turista u destinaciji. Ključni doprinos ove grupe autora je u tome što oni u ekoturizmu vide šansu za razvoj različitih oblika preduzetništva, tj. malih preduzeća, koja treba da postanu nosioci ekonomskog razvoja i zaposlenosti tih, po pravilu, nerazvijenih ili slabo razvijenih oblasti.

Viver (Weaver 2001) kao značajnu komponentu ekoturizma ističe edukaciju, što znači da turisti u isto vreme novim načinom hedonizma, tj. konzumiranja produkata životne sredine u isto vreme i uče o jedinstvu čoveka i prirode. Miler (Miller 2004) tretira ekoturizam u užem i širem smislu. Suština njegovih istraživanja pokazuje težnju da se ekoturizam

svede na konkretnu granu turističke industrije, što nije realno, jer on zapravo predstavlja korišćenje ukupne životne sredine i predstavlja samo deo aktivnosti u toj sredini.

Svetska turistička organizacija (World Tourism Organization – UNWTO 2012) posmatra ekoturizam kao koncept, i njega čine svi oblici prirodnog turizma u kojima je glavna motivacija turista posmatranje i uvažavanje prirode i tradicionalnih kultura koje dominiraju u prirodnim područjima. Iz navedenog proizilazi da je osnovna pokretačka snaga ekoturizma motivacija svih učesnika u njemu, što nam ukazuje na njegovu ekocentričnost, a s druge strane, povratak izvorima proističe iz čuvanja tradicionalnog načina korišćenja životne sredine.

U našoj literaturi izučavanje ekoturizma je intenzivnije započelo početkom ovog veka, jer se uvidelo da Srbija ima značajne potencijale za razvoj ovog oblika turizma (Миленковић 2006). Stankov i saradnici (2011) razmatraju biodiverzitet i ističu da potenciranje očuvanja biodiverziteta u Srbiji znači i zaštitu konkretnih oblasti sa očuvanom životnom sredinom, kao osnovom za razvoj ekoturizma u zaštićenim oblastima. Bela i saradnici (2011) ističu načine pretvaranja ekoturizma u praksu, ali bez ikakvih bolnih rezova u životnoj sredini. Postavlja se pitanje, da li treba da prihvatimo one primere dobre prakse koji su razvijeni u svetu, ili da ekoturizam prilagodimo praksi u našim konkretnim uslovima sa obeležjima prirodne sredine, tradicije i kulturno-istorijskog nasleđa. Štrbac i Hamović (2011) ističu ekonomske efekte ekoturizma. Veoma je dobro što se ekoturizam tretira u prepoznatljivim turističkim destinacijama, što znači po karakteru životne sredine najvrednijim. Takođe, uvođenje ekonomske vrednosti ekoturizma kao privredne delatnosti označava da on može da bude profitabilan, ali samo kao odgovoran, tj. održivi turizam. Ekonomski uticaji tog turizma mogu da budu i konfliktni ukoliko besomučna trka za profitom uništi ograničene ekološke resurse.

Grupa autora (Живковић 2009; Косовић 2009; Чордаш 2006; Храбовски - Томић и сар. 2011) pokreće interesantna pitanja o regionalnoj preraspodeli i redistribuciji ekoturizma, o prodoru tog turizma u graničnim rubnim područjima, ali i na području Vojvodine i u ostalim delovima Srbije, kao zaokruženih, ali dosta narušenih ekocelina, čime mogu da se utvrde oni korisni efekti ekoturizma, koji poboljšavaju tu sredinu. Ovi autori takođe posmatraju komparaciju ekoturizma u Srbiji sa onim u EU, kao i kretanje na globalnom turističkom tržištu.

MOGUĆNOSTI RAZVOJA EKOTURIZMA SRBIJE

Kada govorimo o mogućnosti razvoja ekoturizma u Srbiji, najpre treba istaći da Strategijom razvoja turizma (2006) i Nacionalnom

strategijom održivog razvoja (2007) ekoturizmu nije institucionalno dato mesto koje mu pripada. Naime, obe pomenute strategije ne vide eksplicitno ekoturizam kao jedno od rešenja brojnih ekoloških i ekonomskih problema Srbije. Imajući u vidu činjenicu da je Srbija bogata prirodnim i kulturnim područjima, kao i prethodno navedene definicije i karakteristike ekoturizma, nameće se kao logičan zaključak da je neophodno razvijati ekoturizam na području Srbije, tj. da Srbija ima dobru resursnu osnovu za razvoj ovog oblika održivog turizma, koji na globalnom nivou beleži visoke stope rasta.

Tabela 1. Odnos vrsta zaštićenih prirodnih dobara i ciljeva upravljanja

Ciljevi upravljanja	Kategorija zaštićene oblasti						
	Ia	Ib	II	III	IV	V	VI
Naučna istraživanja	1	3	2	2	2	2	3
Zaštita divljeg sveta	2	1	2	3	3	-	2
Očuvanje specijalne i genetičke raznovrsnosti	1	2	1	1	1	2	1
Obezbeđivanje usluga u životnoj sredini	2	1	1	-	1	2	1
Zaštita specifičnih prirodnih i kulturnih oblika	-	-	2	1	3	1	3
Turizam i rekreacija	-	2	1	1	3	1	3
Obrazovanje	-	-	1	2	2	2	3
Usaglašeno korišćenje resursa iz prirodnih ekosistema	-	3	3	-	2	2	1
Očuvanje kulturnih i tradicionalnih karakteristika	-	-	-	-	-	1	-

Legenda:

- broj 1 označava da se radi o primarnom cilju;
- broj 2 da je reč o sekundarnom cilju;
- broj 3 predstavlja moguće primenjiv cilj upravljanja zaštićenom oblasti;
- crtica (-) predstavlja da dati cilj nije primenjiv u posmatranoj kategoriji zaštićene oblasti.

Izvor: Стојановић, Владимир, 2006, *Одрживи развој туризма и животне средине*, Нови Сад: ПМФ, Департман за географију, туризам и хотелијерство, стр.114.

Da bismo bolje shvatili startne osnove za razvoj ekoturizma u Srbiji, poslužićemo se odnosom između pojedinih zaštićenih prirodnih dobara i ciljevima upravljanja tim dobrima (Stojanović 2006). Iz tabele 1, jasno uočavamo da je cilj označen kao turizam i rekreacija, koji prema našim prethodno iznetim tvrdnjama možemo da izjednačimo sa pojmom ekoturizam, može biti primaran cilj u nacionalnim parkovima (II), spomenicima prirode (III) i zaštićenim predelima (V), sekundarni cilj u

području divljine (Ib), i moguće primenjiv cilj upravljanja u području upravljanja staništem (IV) i zaštićenom području za upravljanje resursima (VI). Jedino u strogom prirodnom rezervatu (Ia), ekoturizam nije primenjiv cilj upravljanja.

U Srbiji je zaštićeno 466 prirodnih dobara, koja bi mogla da postanu osnova razvoja ekoturizma Srbije. Struktura zaštićenih prirodnih dobara je takva da imamo 5 nacionalnih parkova, 16 parkova prirode, 16 predela izuzetnih oblika, 69 rezervata prirode, 322 spomenika prirode i 42 zaštićenih prostora kulturno-istorijskih vrednosti (Завод за заштиту природе Србије 2012).

Prihvatajući Strategiju razvoja turizma Srbije (2006) kroz klasterizaciju turističkog prostora, u izdvojenim klasterima, moguće je razviti ekoturizam na sledeći način:

I. u klasteru Vojvodine ističu se sledeće potencijalne ekoturističke destinacije:

1. Fruška Gora, kao jedini nacionalni park na prostoru ovog turističkog klastera, sa raznovrsnim prirodnim i kulturnim dobrima ima dobar resursni potencijal za razvoj ekoturizma. Glavni nedostatak je blizina industrijskih kapaciteta, koja predstavlja glavnu pretnju razvoja ekoturizma, jer može da degradira resursnu osnovu za razvoj ekoturizma. Neophodno je pomenuti već razvijene oblike ekoturizma, *ecobreak* i *ecopass*, u kombinaciji sa vinskim putevima na obroncima ove planine i rekreativnim pešačkim turama, pre svega za gradsko stanovništvo Beograda i Novog Sada;

2. Gornje Podunavlje ima dobar potencijal za razvoj ekosafarija, zbog velikog broja kvalitetne divljači, pre svega evropskog jelena. Međutim, u ovom području postoje i tipične panonske šume hrasta, koje upotpunjuju ekološki turistički milje, kako za proizvodnju zdrave hrane za turizam, tako i, uz dobro šumsko regulisanje elemenata, za rekreativni i zdravstveni ekoturizam;

3. Subotička peščara je najpogodnija za spajanje ekoturizma i vinskih puteva zbog proizvodnje visokokvalitetnog grožđa i vina. Specifični oblici ekokonačišta u obliku pivnica upotpunili bi ukupnu turističku ponudu navedenog područja, a pedološki pokrivač je odličan parametar za pejzažni ekoturizam;

4. Deliblatska peščara se odlikuje brojnim retkim biljkama i životinjama, koje uz jedinstveni pedološki sastav tla predstavljaju dobru osnovu za razvoj istraživačkog ekoturizma. Na bazi proizvodnje kvalitetnog bagremovog meda i rekonstrukcije gajenja svilene bube i proizvodnje prirodne svile u domaćoj radinosti, ekoturizam na ovom području dobija edukativno-stvaralačku mogućnost, sa razvojem namenskih radionica i namenskih edukativnih centara;

5. Gravitaciona zona Paličkog jezera je pogodna za razvoj kombinovanog oblika ekoturizma, s tim što bi turisti bili u stacionarnim

smeštajnim kapacitetima, a rekreaciju, izlete i druge aktivnosti obavljali bi u ekozonama Palića i Ludaša, kao i Subotičke pešcare. Samo jezero nije pogodno za razvoj ekoturizma, jer je voda u jezeru veoma lošeg kvaliteta zbog prevelike zagađenosti. Najpogodniji oblici za smeštaj ekoturista su salaši u blizini jezera (Jelen, Vinski dvor, Majkin salaš i drugi) sa mogućnošću aktivnog ekoboravka;

6. Ludaško jezero, kao velika ornitološka stanica i stanište raznovrsnog vodenog sveta, omogućava pravi ekoturizam na samom jezeru i u njegovoj gravitacionoj zoni kroz safari, šetnje, vožnju drvenim čamcima na vesla, naučna istraživanja, sportski lov i ribolov i sl. Ekokonačišta mogu da budu od prirodnih materijala u obliku ekokoliba (naročito od trske), ali u starim, tipično tradicionalnim salašima (npr. Rokin salaš i sl.);

7. Koviljsko-petrovaradinski rit kao dosta velika i atraktivna površina u slivu Dunava i u podnožju Fruške Gore ekoturizmu daje pečat perspektivnog turizma na vodenim površinama, uz korišćenje isključivo ekoloških sredstava za rekreaciju (drveni čamci na vesla, sojenice za ekokonačišta, vodenice na strujama Dunava, kanui, kajaci, drveni splavovi, lov u močvarama pomoću sokolova i sl.);

8. Vršачke planine. Ekoturizam na ovom području se zasniva na bogatstvu šuma (hrast, lipa, bagrem), što predstavlja osnovu za razvoj rekreativnog ekoturizma. Pogodnosti za gajenje vinove loze utiču da ekoturizam na Vršaćkim planinama dobija još jednog saveznika u vinskim putevima, a bogatstvo žira u hrastovim šumama omogućava ekoturistima proizvodnju visokokvalitetnog mesa mangulica. Sportsko-rekreativni i zdravstveno-klimatološki uslovi samo podižu kvalitet i kompleksnost ponude ekoturizma na Vršaćkim planinama;

9. Carska bara, kao jedinstveno zaštićeno područje, koje se odlikuje sa preko 250 vrsta ptica (osam vrsta čaplji) i 24 vrste riba, značajno je za razvoj tipičnih oblika ekoturizma kao što su: posmatranje ptica, slušanje kreketanja žaba, uživanje u čistoj prirodnoj sredini uz jedinstvenu specifičnost u Evropi, bez prisustva komaraca u priobalnim delovima;

10. Obedska bara sa spletom biljnih zajednica, kako u vodi, tako i na kopnu, je veličanstveni pejzažno-rekreativni spektar za ekoturizam. Međutim, ekološke kolonije retkih životinja i jedinstvena kolonija dabrova su embrion modernog ekoturizma na Obedskoj bari, i

11. Zasavica sa sremske strane sa sličnim obeležjima kao Obedska bara nudi i slične oblike ekoturističke aktivnosti. Opasnost predstavlja upotreba izletničkih brodova na dizel gorivo, koji sve više narušavaju biocelovitost i ekonomsko-ekološku vrednost ovog rezervata;

II. Turistički klaster Beograd ima najmanje mogućnosti za razvoj ekoturizma zbog velikog stepena urbanizacije i narušenosti prirodne

sredine. S druge strane, područje ovog klastera predstavlja najveću disperzivnu zonu za ostale turističke klastere, i to na tri načina:

- odlazak stanovnika Beograda u ekoprostore drugih klastera u Srbiji;
- boravak inostranih gostiju Beograda u kratkim posetama ekoturističkim destinacijama, u vidu *ecobreak-a*, i
- organizovani prolazak turista koji borave u Beogradu kroz ekoturističke destinacije, tj. *ecopass*.

III. u klasteru Jugoistočna Srbija, ekoturizam je moguće razvijati u sledećim destinacijama:

1. Nacionalni park Đerdap pruža dobru osnovu za razvoj brojnih oblika turizma (izletnički, rekreativni, obrazovni, lovni) koji mogu da se kombinuju sa ekoturizmom. Od posebnog značaja za razvoj ekoturizma neophodno je istaći da kroz ovo područje prolazi jedna od dve najveće evropske pešačke staze (od Baltika do Egejskog mora), što daje međunarodni karakter ekoturizmu Đerdapa. Posebno treba istaći planinski predeo ovog područja (planine Miroč i Deli Jovan), koji se odlukuje nezagađenom životnom sredinom i pruža mogućnosti za razvoj ekorobinzon turizma, *overland* turizam, uz korišćenje zaprega za prevoz, ekosafari u rezervatu Vratna (mufloni, jeleni, itd.), avanturistički (penjanje uz litice i stene) i ekovolonterski (čuvanje životne sredine od strane volontera). Za smeštaj ekoturista pogodni su mnogi stočarski katuni, napuštena sela i etno objekti;

2. Homoljske planine, sa nezagađenim pašnjacima, pružaju mogućnost za proizvodnju zdrave hrane, za razvoj ekoturističkih karavana i pokretnih ekokampova. Branje, korišćenje i uživanje lekovitog bilja, ekoklimatski ekoturizam u čistim bukovim šumama, ispiranje zlata na zlatonosnim rekama (Mlavi i Peku), ekoribolov i lov, a za boravak turista najbolje bi bilo prilagoditi sve stočarske katune, kolibe i bačije razbacane širom Homoljskih planina;

3. Park prirode Resava predstavlja dobru osnovu integralnog ekoturizma, zbog: velikog broja čistih izvora (kladenci, studenci, vrela, rukavci i sl.), epiteta vodenog čvorišta Balkana sa najčistijim vodama u Srbiji, jedine bukove prašume (Vinatovača), retkih tisa i vodopada reke Resave. Ekoturizam u ovom području ima pretežno edukativni karakter, zbog stalnog smenjivanja bioloških, geoloških, hidroloških i reljefnih oblika. U isto vreme ovo nije zagađena životna sredina, iako je to područje rudarskog basena Rembas, jer nisu u blizini locirane termoelektrane i drugi industrijski objekti. Zbog toga je osim edukativnog moguće razvijati i druge oblike ekoturizma (avanturistički, volonterski i ekoturizam u ruralnim prostorima na stočarskim katunima Beljanice);

4. Južni Kučaj. Na ovom području treba izdvojiti ekoturistički lokalitet Grze kod Paraćina, koji prerasta od nekadašnjeg vikend naselja u

kompleks ekoturizma zasnovanog na vrelu reke Grze, dva izuzetno čista jezera sa potočnom pastrmkom, najkompleksnijom biocenozom u Srbiji i velikim brojem napuštenih stočarskih koliba, koje uz vrlo mala sredstva mogu da postanu izuzetno dobra ekokonačišta. Pošto postoje planinski putevi, dobre kozje staze i vidikovci, postoji mogućnost za organizovane pešačke ture, posmatranje pejzaža, pa čak i razvoj ekorobinzon turizma na području Javorka, Troglan bare i drugih delova ovog područja;

5. Planinina Rtanj je atraktivan ekoizletnički i ekoistraživački turistički lokalitet istočne Srbije, koji bogatstvom lekovitog bilja i prepoznatljivim rtanjskim čajem omogućava razvoj ekofitofarmakološkog turizma, kao dopunu razvijenim zdravstvenim centrima Soko, Gamzigradske i Jošaničke Banje;

6. Vlasina i Krajište, kao granična oblast Srbije i Bugarske, sa svojim mozaikom visinskih zona biodiverziteta, retkih životinja, izuzetno atraktivnih vodenih površina Vlasinskog jezera, reka Vlasine i Vrle, i izvora prve kvalitetne grupe „Vlasinska Rosa“, omogućava razvoj ekoturizma kao apsolutno sastavnog dela svih ostalih oblika turizma. Ovde je moguće razviti ekoturizam uz male troškove, jer postoji sve - od čistog prostora, ekokonačišta u napuštenim seoskim kućama i prilagođenim vikendicama, proizvodnje ekohrane za turiste i relativno dobrih prilaznih puteva.

7. Stara planina, kao najveća planina Balkana, omogućava svojim delom koji pripada Srbiji razvoj ekoturizma u sledećim oblicima:

- ekoturizam u očuvanim biodiverzitetima i pejzažnim celinama, za šta je najpogodnije jedino kraško polje u Srbiji (Smilovsko);
- ekoturizam u napuštenim visokoplaninskim selima, sa starim kućama, izgrađenim od čisto prirodnog materijala za dobra ekokonačišta;
- proizvodnja i konzumiranje ekohrane mešavinom ekoproizvoda za ishranu i ekolekovitog bilja za prevenciju;
- velike pešačke ture kombinacijom uređenih pešačkih staza i kozjih staza kroz veoma nepristupačne vrleti Stare planine, i
- ekoturizam kao dopuna razvoja zimskog sportsko-rekreativnog turizma;

IV. Turistički klaster Jugozapadne Srbije ima sledeće potencijale za razvoj ekoturizma:

1. Maljen i Suvobor predstavljaju jedinstveni ekoturistički prostor u severnom delu klastera Jugozapadna Srbija. Ove planine srednje visine sa karakterističnim pejzažnim predelima predstavljaju područje pogodno za razvoj različitih oblika jednodnevnog rekreativnog ekoturizma. Najpogodnije su za razvoj pešačkih tura i panoramskog razgledanja prostora. Bogatstvo biljnog i životinjskog sveta omogućava razvoj

edukativnog, obrazovnog, istraživačkog i zdravstveno-klimatogenog ekoturizma. Za smeštaj ekoturista već postoje verifikovani kapaciteti;

2. Zlatibor je jedno od turistički najrazvijenijih područja klastera Jugozapadna Srbija. Nekontrolisana gradnja smeštajnih kapaciteta i seča šuma, smanjili su ekoturistički potencijal ovog područja. Ekoturizam bi ovde mogao da bude samo dopuna već razvijenim oblicima turizma. Od oblika ekoturizma moramo spomenuti pešačenje, biciklizam i planinarenje po vrhovima ove planine. U tu svrhu formirane su rekreativne pešačke staze koje su dobro obeležene. Kao smeštajni kapaciteti mogu da se koriste oni u etnoselima (Sirogojno, Mačkat itd.);

3. Zlatar ima znatno veći potencijal za razvoj ekoturizma od Zlatibora. Relativno netaknuta priroda i blizina kanjona reke Uvac čine ovaj predeo pogodnim za razvoj rekreativnih oblika ekoturizma. Takođe, bogati kvalitetni šumski resursi i plodovi šuma predstavljaju dobar potencijal za aktivan ekoturistički odmor na ovom području, kao i za proizvodnju zdrave hrane za ishranu turista. Brojna seoska naselja pružaju mogućnost kombinovanja ekoturizma sa seoskim. Stočarske pojate mogu lako da se prolagode u ekokonačišta;

4. Park prirode Golija, kao najatraktivnija kombinacija prirodnih uslova i resursa, omogućava sledeće oblike ekoturizma: *ecobreak*, *ecopass*, robinzon, *overland*, ekokaravan, ekokamp, ekofitofarmakološki i ekogastronomski. Zbog izuzetne očuvanosti izvornih prirodnih i kulturnih dobara, u ovom zaštićenom području je proglašen rezervat biosfere Golija - Studenica, jedinstven na području naše zemlje. Napogodniji objekti za smeštaj ekoturista bi bili specifični *ecolodge* i katunski ekokampovi;

5. Nacionalni park Tara sa svojim bogatim i raznovrsnim biljnim i životinjskim vrstama, od kojih je svakako najznačajnija endemična vrsta Pančićeva omorika, pruža dobru osnovu za razvoj ekoturizma. Karakteristični predeli omogućavaju razvoj pešačkih tura. Brojni šumski i lokalni putevi su dobra osnova za razvoj rekreativnog eko-cikloturizma, *ecotracing-a*, turizma na ekovidikovcima i sl. Edukativni ekoturizam je posebno atraktivan u rezervatu „Zvijezda“, sa mrkim medvedom i kompleksima Pančićeve omorike, kao i ekoplaninarenje po vrletima Tare prema kanjonu reke Drine. Potrebno je izdvojiti i edukativno proizvodni ekoturizam na području gde raste kleka uz proizvodnju čuvene klekovače u organizovanim radionicama i edukativno-specijalizovanim školama;

6. Nacionalni park Šara je turistički najnerazvijeniji na području Srbije. U kontekstu razvoja ekoturizma, to predstavlja delimično pozitivnu komponentu, jer prirodna sredina nije narušena raznim oblicima urbanizacije. Bogati endemični biljni i životinjski svet, kao i specifični glacijalni reljefni oblici predstavljaju dobru resursnu osnovu razvoja brojnih oblika ekoturizma, kao što su: eko-dani belog narcisa, edukativno-ekološki u šumama molike i munike, planinarenje sa ekoalpinizmom, ekofitofarmakološki, ekogastronomski i ekoetnografski;

7. Ovčarsko-kablarska klisura je, pored Fruške gore, najznačajnije područje u Srbiji po bogatstvu kulturnim dobrima, tj. Manastirima. Međutim, pored kulturnih na ovom području postoje i brojne prirodne specifičnosti. Sve to omogućava kombinovani razvoj verskog i ekoturizma, koji moramo da prihvatimo sa rezervom, zbog postojanja industrijskih kapaciteta u neposrednoj blizini. Ekokonačišta u ovom slučaju bi bila na vrhovima Ovčara i Kablara u netaknutoj prirodi, a svakodnevna hodočašća u samoj klisuri po raznim manastirima;

8. Nacionalni park Kopaonik je postao razvijen turistički centar Srbije, sa izgrađenom turističkom infrastrukturom, koja je značajno izmenila ekoturistički potencijal, tako da bi on mogao da bude jedino dopuna već postojećim oblicima i to naročito u letnjim mesecima. Bogatstvo lekovitim biljem i šumskim plodovima omogućava razvoj edukativnog segmenta ekoturizma. Zbog toga na Kopaoniku ekoturizam isključivo treba razvijati u onom međuprostoru gde ne postoje nikakvi turistički objekti;

9. Pešterska visoravan predstavlja najveću visoravan na Balkanu. Ovo područje se odlikuje nezagađenom prirodnom sredinom, što uz bogatstvo kulturnih dobara daje dobru osnovu za razvoj ekoturizma. Glavni potencijal za razvoj ekoturizma je mogućnost proizvodnje autentične zdrave hrane, koju je moguće plasirati, ne samo na ekoturističkom tržištu, gde ona postiže nekoliko puta veću cenu, nego i na klasičnim tržištima. Neurbanizovana područja, uz veliki broj katuna i koliba, predstavljaju dobru osnovu za izgradnju tradicionalnih smeštajnih kapaciteta koji bi omogućili razvoj višednevnih oblika ekoturizma. Takođe, povoljno ispoljavanje klimatskih elemenata omogućava kombinovanje zdravstvenog i ekoturizma.

10. Kanjon reke Uvca predstavlja kombinaciju različitih prirodnih oblika, koji su dobra baza za razvoj ekoturizma. Na ovom području se nalazi više veštačkih jezera koja su izmenila prirodni izgled kanjona, ali je on i dalje jedinstven na području Srbije. Na obodu reke nalaze se brojne pećine i drugi reljefni oblici, koji upotpunjuju ekoturistički potencijal. Potrebno je naglasiti da na ovom području postoji raznovrstan biljni i životinjski svet, od koga je najznačajniji beloglavi sup, koji jedino živi na ovom području. Sve to pruža dobru osnovu za razvoj obrazovnog i istraživačkog ekoturizma. Poseban značaj ovog kanjona i reke Uvac je što ona povezuje dva velika ekoturistička prostora: Peštersku visoravan i planinu Zlatar, tako da je to u Srbiji najrentabilnije i najperspektivnije ekoturističko središte.

Na kraju, opšti zaključak bi bio da je razvoj ekoturizama u Srbiji relativno profitabilno rentabilan, ali i obazrivo realan.

ZAKLJUČAK

Kretanja na globalnom ekonomskom tržištu krajem prošlog veka sve više su u svoju analizu uključivala ekološku komponentu. Dotadašnji ubrzani ekonomski razvoj doveo je do narušavanja prirodne i kulturne sredine, pa isključivo je ekonomska filozofija poslovanja postala neodrživa na duži vremenski period.

Koncept održivog razvoja dobija svoju primenu i na turističkom tržištu. Ekoturizam kao savremeni oblik selektivnog, ili turizma sa posebnih zahtevima, postaje sve značajniji segment ukupnog turističkog razvoja mnogih zemalja početkom XXI veka. To je naročito izraženo u ekonomski nedovoljno razvijenim zemljama i zemljama u razvoju. Ove zemlje raspolažu bogatstvom relativno netaknute prirodne i kulturne sredine, koja je usled izostanka industrijskog razvoja i izražene urbanizacije, zadržala svoje izvorne karakteristike, koje predstavljaju dobru polaznu osnovu razvoja ekoturizma.

Srbija poseduje dobar resursni potencijal za razvoj ekoturizma. Posmatrajući prihvaćenu klasterizaciju turističkog prostora Srbije, možemo da zaključimo da tri od četiri klastera mogu da budu nosioci razvoja ekoturizma u narednom periodu. Najveći ekoturistički resursni potencijal ima klaster Jugozapadne Srbije, koji je teritorijalno najveći, ali i uz klaster Jugoistočne Srbije, ekonomski najnerazvijeniji. Tu je posebno neophodno pomenuti prostor Golije, Pešterske visoravni, kanjona reke Uvac i Zlatara, kao jedinstvene celine netaknute prirode koja pruža najveću osnovu za razvoj ekoturizma. Proizvodnja zdrave hrane, pešačke i biciklističke staze i proizvodnja lekovitog bilja omogućavaju razvoj brojnih oblika ekoturizma. Postojeći seoski autentični smeštajni kapaciteti (lovački i planinarski kampovi i domovi, katuni i kolibe) mogu da se, uz ulaganje vrlo malih finansijskih sredstava, pretvore u specifična ekokonačišta, koja bi podigla vrednost ovog ekoturističkog prostora. Klasteri Jugoistočne Srbije i Vojvodine sa svojim specifičnostima mogu uspešno da razviju veliki broj jednodnevnih oblika ekoturizma. Ekoturizam ovih klastera može da kvalitativno obogati ponudu postojećih oblika turizma. Četvrti identifikovani turistički klaster na području naše zemlje, klaster Beograd, poseduje najmanje resursnog potencijala za razvoj ekoturizma, ali je on najperspektivnije emitivno ekoturističko tržište, pa sa stanovišta razvoja ekoturizma, predstavlja najznačajnije područje ekoturističke tražnje, kako kao izvor domaćih (stanovnici grada Beograda), tako i inostranih (najveći broj inostranih gostiju Srbije posećuje Beograd, pa ekoturizam destinacija ostalih klastera može da postane dopuna njihovim osnovnim turističkim potrebama, pre svega u vidu *ecobreak*-a i *ecopass*-a) gostiju.

Međutim, tehničko-tehnološko zaostajanje Srbije za razvijenim zemljama u pogledu primene ekološki čistih, tzv. zelenih tehnologija, predstavlja značajno ograničenje budućeg razvoja ekoturizma na ovom području. Zagađenje vazduha, vode i celokupne životne sredine, pre svega kao posledica razvoja energetike i saobraćaja, može značajno da naruši povoljnu resursnu osnovu za razvoj ekoturizma. Proces pristupanja Srbije EU nameće potrebu implementacije propisa iz oblasti zaštite životne sredine koji postoje u zemljama EU. Što pre ti propisi postanu obavezujući na teritoriji naše zemlje, pre će biti sačuvan ekoturistički resursni potencijal.

LITERATURA

- Bela, Muhi i sar. 2011. Ekodestinicije u funkciji održivog razvoja turizma. *Ecologica* 18(62): 261-4.
- Živković, Branislav. 2009. Ekoturizam u funkciji razvoja Homolja. *Ecologica* 16(56): 645-9. Zavod za zaštitu prirode Srbije. Zaštićena prirodna dobra. <http://www.natureprotection.org.rs/rs/zaštićena-prirodna-dobra.html>. preuzeto 24.04.2012.
- Kosović, Milan. 2009. Evropska Unija, globalizacija i ekoturizam. *Ecologica* 16(55): 563-7.
- Laarman, J. and Durst, B. 1987. *Nature travel and tropical forests*. Raleigh: North Carolina State University
- Миленковић, Светислав. 2006. Међусобни односи туризма и животне средине. Крагујевац: Економски факултет.
- Миленковић, Светислав. 2009. *Туризам и екологија*. Крагујевац: Економски факултет.
- Milenković, Svetislav i Bošković, Nikola. 2011. *Resursi u ekonomskoj sadašnjosti i budućnosti*. Kragujevac: Ekonomski fakultet
- Miller, K. 1978. *Planning national park for ecodevelopment: Methods and Cases from Latin America*. Michigan: University of Michigan, Centre for Strategic Wildland Management Studies
- Милтојевић, Весна. 2011. Култура као димензија одрживог развоја. *Теме* 35(2): 639-53.
- Национална стратегија одрживог развоја. 2007. Службени гласник РС. бр. 101/2007
- Page, Stephen and Dowling, Ross. 2002. *Ecotourism*. Harlow: Pearson
- Spasojević, Milan. 2006. Lokalni i globalni negativni uticaji turizma na životnu sredinu. *XIV naučni skup Čovek i životna sredina, Ekonomski aspekt zaštite radne i životne sredine*. Niš: Fakultet zaštite na radu, 191-7.
- Stankov, Uglješa i sar. 2011. Ecotourism-an alternative to mass tourism in nature park „Stara Planina“. *Journal of the Geographical Institute „Jovan Cvijić”* 61(1): 43-59.
- Stefanović, Vidoje i Gligorijević, Živorad. 2011. The economics of tourism as a scientific and academic discipline. *Ekonomika* 57(3): 48-55.
- Stojanović, Vladimir. 2006. *Održivi razvoj turizma i životne sredine*, Novi Sad: PMF, Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo
- Strategija razvoja turizma Republike Srbije. 2006. Službeni Glasnik RS. br.91/2006

- UNWTO. Ecotourism and protected areas.
<http://sdt.unwto.org/en/content/ecotourism-and-protected-areas>, preuzeto 12.01.2012.
- Fennell, D. 1999. *Ecotourism: An introduction*. London: Routledge
- Fennell, D. 2001. A content analysis of ecotourism definitions *Current Issues in tourism* 4(5): 403-21.
- Freedman, J. 1995. Ecotopia, *National Review* 47: 37-43.
- Hawkins, D. 1994. Ecotourism: oportunities for developing countries. In *Global Tourism*, edited by Theobald William, 261-73. Oxford: Butterworth-Heinemann
- Herbrig, P. and O'Hara, B. 1997. Ecotourism: A guide for marketers, *European Business Review* 97(5): 231-6.
- Honey, M. 1999. *Ecotourism and Sustainable Development: Who Owns Paradise?*. Washington: Island Press
- Hrabovski-Tomić, Eva i sar. 2011. Specifičnosti upravljanja ekoturističkom destinacijom, *Ecologica* 18(64): 631-6.
- Canadian Environmental Advisory Council. 1991. *A protected areas vision for Canada*. Ottawa: Ministry of Suppliers and Services
- Ceballos-Lascurain, Hector. 1987. *Estudio de prefactibilidad socioeconomica del turismo ecologico y anteproyecto arquitectonico y urbanistico del centro de turismo ecologico de Sian Kaan*. Mexico City: CEDUE
- Ceballos-Lascurain, Hector. 1996. *Tourism, ecotourism and protected areas*. Gland: IUCN-World Conservation Union
- Čordaš, Robert. 2006. Regionalni ekoturizam na teritoriji severne bačke opštine Subotica. *Ekonomika poljoprivrede* 53(3): 835-46.
- Štrbac, Maja i Hamović, Vladana. 2011. Ekonomski efekti ekoturizma. *Ekonomika poljoprivrede* 58(2): 241-9.
- Šušić, Vukašin. 2007. Turizam i ekonomija zemalja u razvoju. *Ekonomske teme* 45(3): 131-9.
- Weaver, D. 2001. Ecotourism as mass tourism: Contradiction or reality?. *Cornell hotel and restaurant administration quarterly* 42(2): 104-12.

Svetislav Milenković, Nikola Bošković, University of Kragujevac, Faculty of Economics, Kragujevac

THE DEVELOPMENT TENDENCIES OF ECO-TOURISM IN SERBIA

Abstract

Tourism has become one of the world's largest economies at the end of the last century, and ecotourism has become one of the fastest growing sectors. Ecotourism is based on the controlled exploitation of natural elements and cultural environment. It aims to provide a better understanding of the mutual relationship between tourism and environment and contribute to achieving a symbiotic relationship.

The aim of this paper is to show the resource potential of Serbia for ecotourism development. It starts from the accepted clustering of the tourist areas of Serbia

and describes the opportunities for ecotourism development in each identified cluster. Also, the paper provides recommendations about which form of ecotourism is economically and environmentally most acceptable to develop specific clusters.

Key Words: Potential, Ecotourism, Cluster, Development, Serbia.